

СОЦІАЛЬНІ УСТАНОВКИ ЯК ПОКАЗНИКИ СТИЛЮ ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ: РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ

Матюхін Д. А.,
аспірант кафедри соціології та соціальної роботи
Класичного приватного університету

У статті розглянуто змістовні і структурні особливості соціальних ціннісних установок сучасної молоді, які характеризують її життєвий стиль. Проаналізовано основні соціологічні підходи до розуміння сутності категорії «стиль життя», що дозволило визначити стиль життя як комплексні і консистентні зразки поведінки і ціннісних установок, які проявляються в соціальній взаємодії соціальних суб'єктів. Визначено, що соціальні установки виступають як складові стилю життя і представляють собою стійке, фіксоване утворення особистості, яке надає стабільності й спрямованості її діяльності, поведінці, уявленням про світ і саму себе. Наведено результати емпіричного дослідження соціальних ціннісних установок сучасної молоді, які вказують на гедоністичну і діяльно-активну ціннісну спрямованість життєвого стилю молоді.

В статье рассмотрены содержательные и структурные особенности социальных ценностных установок современной молодежи, характеризующих ее жизненный стиль. Проанализированы основные социологические подходы к пониманию сущности категории «стиль жизни», что позволило определить стиль жизни как комплексные и консистентные образцы поведения и ценностных установок, которые проявляются в социальном взаимодействии социальных субъектов. Определено, что социальные установки выступают как составляющие образа жизни и представляют собой устойчивое, фиксированное образования личности, которое предоставляет стабильности и направленности ее деятельности, поведению, представлениям о мире и самом себе. Приведены результаты эмпирического исследования социальных ценностных установок современной молодежи, указывающие на гедоническую и деятельно-активную ценностную направленность жизненного стиля молодежи.

Abstract. The article considers the content and structural features of the social values of modern youth, which characterize its life style. The basic sociological approaches to understanding the essence of the category "life style" are analyzed, which made it possible to define the life style as complex and consistent patterns of behavior and values that are manifested in the social interaction of social actors. It is defined that social attitudes act as components of a way of life and represent steady, fixed formation of the person which provides stability and a direction of its activity, behavior, representations about the world and itself. The results of an empirical study of the social values of modern youth are presented, indicating a hedonic and active-active value orientation of the youth's life style.

Ключові слова: стиль життя, соціальні практики, ідентифікації, соціальна установка, цінності.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження стилю життя пов'язана із багатьма факторами. З одного боку, розширюється спектр можливостей для самореалізації особистості, для прояву унікальності її внутрішнього світу, урізноманітнюються варіанти та форми соціальної взаємодії, з іншого – ускладнюються процеси вибору, деформуються усталені механізми соціалізації молоді та інтеріоризації нею змісту ціннісно-нормативного простору суспільства.

Серед форм соціальної взаємодії особливе місце належить стилю життя як посереднику між соціальним світом та соціальним суб'єктом. Стиль життя молодої людини, який втілює в собі єдність світосприйняття, мотивів і вчинків, може стати варіантом цілісної характеристики нового соціального суб'єкта. Стилежиттєвий підхід дає унікальну інформацію про стан свідомості та поведінки молоді, про специфіку її життєвих виборів тощо. Вивчення реальних проявів стилю життя дозволить розкрити динаміку змін нормативно-ціннісного простору молоді як соціально-демографічної групи, описати й спрогнозувати типові моделі поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У західній соціології поняття «стиль життя» набуло статусу наукової категорії завдяки роботам М.Вебера, який розглядав його як критерій соціальної стратифікації. В роботах Г.Зіммеля та Т.Веблена представлено низку важливих ідей щодо нових форм споживання та їхнього зв'язку зі стилем життя. У сучасній західній соціології звернення до

стилю життя пов'язано з проблематикою соціально-класових змін у суспільстві (П.Бурдьє, Ф.Паркін, Б.Тернер, Р.Бокок, Г.-П.Мюллер та ін.).

Фундаментальний соціально-психологічний аналіз стилю життя представлений українськими авторами (Р.Ануфрієва, Є.Головаха, О.Донченко, О.Злобіна, Н.Паніна, Л.Сохань, М.Шульга та ін.). Значний інтерес в контексті дослідження представляють роботи, в яких описані емпіричні типології стилів життя (А.Демидов, Л.Думацький, С.Митрофанова, Г.Осадча та ін.). Проблеми стильового простору окремих груп сучасної молоді аналізуються в роботах Н.Бойко, Є.Головахи, С.Митрофанової, Г.Осадчої, О.Омельченко, Н.Паніної та ін. Але на сьогодні актуалізується проблема виділення показників, які характеризують стиль життя сучасної молоді, зокрема соціальних установок молоді, що пов'язані із стратегічним життєвим вибором на ціннісній основі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз особливостей соціальних установок (що мають ціннісний базис) сучасної молоді дозволить виявити деякі змістові особливості стилю життя молоді в умовах українського перехідного суспільства.

Мета статті. Головною метою дослідження є виявлення змістовних і структурних особливостей соціальних ціннісних установок сучасної молоді, які характеризують її життєвий стиль.

Виклад основного матеріалу. У західній соціології можна виділити два етапи у вивченні стилю життя, що відрізняються змістовно та інституційно: класичний і сучасний.

Перший, класичний етап розвитку категорії «стиль життя» пов'язаний з іменами М.Вебера, Т.Веблена і Р.Зіммеля. Так, М.Вебер використовує термін «стиль життя» при розробці теорії стратифікації суспільства, заснованої на трьох показниках: власності, владі і престижі. Стиль життя відображає, на його думку, особливості субкультури статусних груп, що виявляються в наборі рис, принципів, навиках поведінки. Стиль життя, що реалізується в соціальних практиках, виступає, таким чином, в ролі інструменту, що приписує індивіду соціальний статус, що позначає його причетність до групи [3, с. 146-156]. Предметом вивчення Т.Веблена стали демонстративні практики споживання, саме в цьому контексті він звернувся до стилю життя. Демонстративне споживання, що асоціюється з певним життєвим стилем, який символізує соціальні досягнення, життєвий успіх, дозволяє індивіду відтворювати свою приналежність до вибраного стану, класу [4]. Т.Веблен, таким чином, став основоположником традиції вивчення стилю життя в контексті споживчої поведінки. В підході Р.Зіммеля проблематика життєвих стилів актуалізувалася в контексті вивчення ідентифікаційних процесів в умовах прогресуючої стильової диференціації культури.

Другий, сучасний етап теоретичного розвитку концепції стилю життя пов'язаний з іменами П.Бурдьє, Г.-П.Мюллера, Ж.Бодрійяра, З.Баумана. Теорія П.Бурдьє продовжує традицію вивчення стилю життя в контексті проблематики соціальної нерівності суспільства, найважливішим критерієм стратифікації якого є економічний капітал, що обумовлює умови існування. Генетичний структуралізм ускладнив пояснювальну схему соціальної поведінки, ввів в інтерпретаційну схему соціальної дії додаткову ланку, припустивши, що між цінністю і поведінкою прихована система переваг, представлена у вигляді установок, або диспозицій, залежних від умов існування. Таким чином, стиль життя відображає єдину інтенцію різних соціальних практик, інтеріоризованих габітусом агентів, що відносяться до одного і того ж соціального класу [2, с. 44-59]. У межах соціально-структурного аналізу соціальних нерівностей звертання до стиліжиттєвого аналізу належить Г.- П. Мюллеру, який визначає життєві стилі як структуровані в просторі та часі зразки «ведення власного життя», що залежать від матеріальних та культурних ресурсів індивіда, від форми сім'ї, характеру устрою сімейного життя, ціннісних установок, які, в свою чергу, визначають життєві цілі та формують менталітет [18]. Таким чином, застосовується принцип конститутивного дуалізму, що зобов'язує враховувати два компоненти, що протиставляються, створюючи континуум життєвих стилів. Обидва трактування категорії стиль життя, запропоновані П.Бурдьє і Г.- П. Мюллером, характеризують життєві практики індивідів, що відносяться до одного соціального класу або шару. На наш же погляд, соціальні трансформації сучасного суспільства постійно проблематизують соціальні позиції, спонукають учасників суспільного процесу наново визначати своє соціальне Я, коректувати свій стиль життя.

Традиції вивчення стилю життя в контексті споживчої поведінки і ідентифікаційних процесів виявилися однаково затребуваними в теорії суспільства постмодерна, що постулювала мозаїчність культури і соціальної структури суспільства, тобто мультикультуралізм і диференціацію за життєвими стилями. Тут стиль життя ототожнюється з актами конструювання і презентації власної ідентичності за допомогою маніпулювання символічними значеннями споживаних речей. Ідеологами даного підходу є З.Бауман і Ж.Бодрійяр. Так, З.Бауман розвиває ідею індивідуалізації суспільства, відповідно до якої процес ідентифікації набуває нових рис. Індивідуалізація в цьому плані спрямована направлена на ліквідацію життєвих основ мислення в традиційних категоріях крупних суспільних груп – соціальних класів, станів або шарів. У результаті ідентифікація перетворюється на перманентний процес. І оскільки жорстких, статичних соціальних структур не існує, як не існує і визначеності в нормах,

правилах і символіці культури, то стиль життя, услід за ідентичністю перетворюється на динамічну, пластичну, схильну до трансформацій структуру [1].

Отже, в сучасній західній соціології звернення до стилю життя тісно пов'язане з проблематикою соціально-класових змін у суспільстві, сучасних варіацій нерівності. Стиль життя стає, на думку дослідників, визначальним критерієм стратифікації, оскільки класи, що відрізняються своїми життєвими стилями, посідають й різні місця в соціальній ієрархії.

Переходячи до аналізу сучасних соціологічних поглядів українських і російських науковців на стильові особливості життя, можемо виокремити два напрямки їх розуміння. Стиль життя в роботах дослідників, яких можна віднести до першого напрямку, інтерпретується через щоденне повторення поведінкових паттернів, в залежності від соціальної спрямованості індивіда. Так, Я.Роцина характеризує стиль життя як систему практик, які повторюються в щоденній поведінці і визначають положення людини в соціальному просторі [10]. З точки зору А.Сафарян стиль життя – це «синонім вільного вибору індивідом своєї щоденної поведінки і є безпосередньо пов'язаним з самореалізацією особистості» [11]. Н.Масленцева зазначає, що стиль життя – це деякий ресурс, що визначає вибір та активність особистості [7, с. 148]. Українська дослідниця Т.Пилаєва, в свою чергу, зазначає: «Стиль життя – це такий спосіб самоорганізації життєдіяльності соціальної групи, що виявляє себе як система повсякденних практик; доведено, що в нестабільному суспільстві стиль життя формується переважно під впливом тих підструктур свідомості та особистісних характеристик, дія яких в якості чинників стилеутворення не усвідомлюється або усвідомлюється частково» [9]. Тобто, стиль життя розуміється як такий, що безпосередньо пов'язаний з соціальними досягненнями особистості та її спрямованістю.

В другому напрямку досліджень центральними в життєвому стилеутворенні є: цілі, цінності, мотиви, життєві плани, ідеали, уподобання, які проявляються при взаємодії з середовищем (О.Дікова-Фаворська, О.Мурадян, Н.Паніна, М.Шульга). Так, О.Дікова-Фаворська вказує на те, що «стиль життя – поняття, що охоплює різні форми взаємодії осіб, в яких реалізується система цінностей життя, мотивів дії, потреб та інтересів, а також статусно-рольовий набір і структурні можливості» [5, с. 15]. Стиль життя пояснюється Н.Паніною як «ключовий компонент способу життя і формується та коригується через безпосередній вплив нормативної моделі поведінки, що, з одного боку, визначається суспільною свідомістю, а з іншого – індивідуальними уподобаннями, які конкретизуються в життєвих планах та цілях особистості – особистісній життєвій перспективі» [8, с. 28]. М.Шульга розглядає стиль життя як такий, що може зумовлюватися: а) традиціями і звичками; б) вибором одного із наявних типів поведінки (адаптаційний, конформістський); в) бажанням самореалізації чи самоствердження через певний тип поведінки; г) комбінаціями перших трьох типів [14, с. 28].

Таким чином, дослідження сучасних соціологів розкривають різні аспекти поведінкових проявів життєвого стилю, як складної системи. В даному дослідженні під стилем життя будемо розуміти комплексні, більш-менш консистентні зразки поведінки і ціннісних установок, які проявляються в соціальній взаємодії, відображають ставлення індивіда до себе, інших людей і світу і представляють ціннісну та активно-діяльну екстраполяцію майбутнього. Отже, соціальні установки, які мають ціннісну основу, виступають показниками стилю життя сучасної молоді.

Вивчення проблематики соціальних установок було започатковано соціологами У.Томасом і Ф.Знанецьким, визначаючи її як психологічний процес, який розглядається у відношенні до соціального світу і береться перш за все у зв'язку із соціальними цінностями. «Цінність, – казали вони, – є об'єктивною стороною установки. Відповідно, установка є індивідуальною (суб'єктивною) стороною соціальної цінності» [15, с. 364]. «І в цьому сенсі установка виступає своєрідною формою зв'язку між індивідом і суспільством, будучи одночасно як елементом психічної структури особистості, так і елементом системи соціальних цінностей суспільства» [12, с. 41].

Зазначимо, що слід розрізняти термін «установка» як суто психологічний, що позначає готовність психіки діяти в тому чи іншому напрямку, і термін «соціальна установка», що використовується в соціальній психології та соціології і позначає стійке ставлення особистості до когось або до чогось і проявляється в думках, емоціях і соціальній діях.

У 1935 р. американський соціальний психолог Г. Олпорт запропонував визначення соціальної установки, яке на довгі роки стало базовим у соціальній психології. «Соціальна установка – це стан психічної та нервової готовності, який створюється в процесі нагромадження досвіду та здійснює певний вплив на динаміку активності й напрям поведінки людини стосовно пов'язаних з установками предметів та ситуацій» [17, с. 2]. Отже, ключовою характеристикою соціальної установки, за Г.Олпортом, є готовність до дій у конкретному напрямку, що відображає діяльнісний аспект життєвого стилю.

Американський психолог Д.Майерс визначає установку таким чином: «Установка – це сприятлива або несприятлива оцінна реакція на що-небудь або на кого-небудь, яка виражається в думках, почуттях і цілеспрямованій поведінці» [6, с. 154]. Це визначення, з одного боку, розкриває усі компоненти установки, а з другого боку, вказує, на що саме спрямована соціальна установка: вона може бути спрямована на об'єкт або на ситуацію. За визначенням М.Рокіча, «соціальна установка — це

відносно стійка в часі система поглядів, уявлень про об'єкт або ситуацію, що призводить до певної реакції» [15, с. 368].

Диспозиційний підхід запропоновано В.Ядовим. Диспозиція розглядається ним як комплекс схильностей, готовність до певного сприйняття умов діяльності й до певної поведінки за цих умов. У такому розумінні вона за смыслом є дуже близькою до установки (атитюду). Отже, концепція В.Ядова оцінює диспозиції особистості як ієрархічно організовану систему з кількома рівнями: другий (нижчий) рівень диспозиційної системи особистості утворюють елементарні фіксовані установки без модальності (переживання «за» чи «проти») та когнітивних компонентів; другий – становлять соціальні фіксовані установки, або атитюди; третій ґрунтується на базових соціальних установках або на загальній спрямованості інтересів особистості стосовно упредметнень соціуму; четвертий (вищий) – позначається системою орієнтацій на цілі життєдіяльності й засоби досягнення цих цілей [16]. Дана концепція являє собою спробу знайти взаємозв'язок між потребами, диспозиціями й ситуаціями, які утворюють ієрархічні психосоціальні системи.

Найбільш повне і загальне визначення соціальної установки запропонував сучасний американський соціолог Г.Саммерс: «соціальна установка – це стійка система поглядів та уявлень, що готує індивіда до певних дій і може бути виражена у формі відрефлексованих суджень» [13]. До цього додамо, що система поглядів та уявлень формується під впливом соціальних цінностей, що домінують у суспільстві чи певній соціальній групі, до якої належить індивід, на чому наголошували У.Томас і Ф.Знанецький. Отже, соціальну установку як складову стилю життя можна розглядати як стійке, фіксоване утворення особистості, яке надає стабільності й спрямованості її діяльності, поведінці, уявленням про світ і саму себе, яка відображає ціннісно-нормативну систему соціальної групи певного соціуму.

Соціальні установки, які характеризують життєвий стиль молоді, було вивчено за допомогою стандартизованого тесту «Методика діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребовій сфері О.Потьомкіной». Мета методики – виявлення ступеню виразу соціально-психологічних установок, спрямованих на «альтруїзм-егоїзм», «процес-результат», «свобода-влада», «труд-гроші». В дослідженні прийняли участь молоді люди від 17 до 30 років (n=600). Результати (площини з середніми значеннями) представлені на рисунках 1 і 2.

Результати методики носять відносний характер, однак дозволили виявити тенденцію домінуючої спрямованості соціально-психологічних установок на альтруїзм і результат, труд і свобода.

Площина «орієнтація на результат і орієнтація на альтруїзм» характеризує життєвий стиль, який поєднує як прагматизм, орієнтацію на досягнення, здатність бачити життєву перспективу і цільові орієнтири, так і традиційні моральні і гуманістичні цінності турботи про людей, взаємодопомоги, взаєморозуміння, відображаючи як раціональне, прагматичне, так і емоційне відношення до життя.

Площина «орієнтація на труд і орієнтація на свободу» відображає життєвий стиль, в якому свобода і незалежність виступають домінуючими цінностями особистості. Свобода – цінність постіндустріального суспільства (разом з такими цінностями як автономія, особистісна

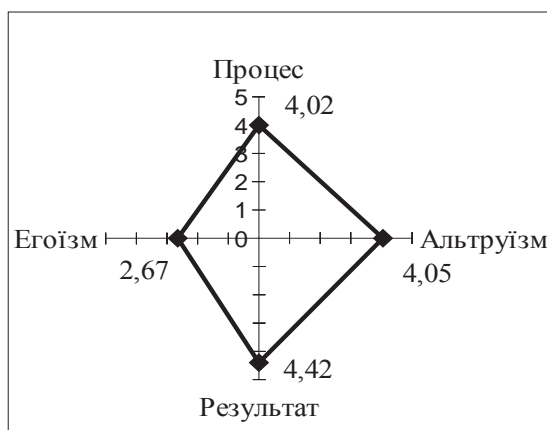

Рис. 1. Ступінь виразу соціально-психологічних установок молоді

Джерело: за результатами соціологічного дослідження, проведеного автором

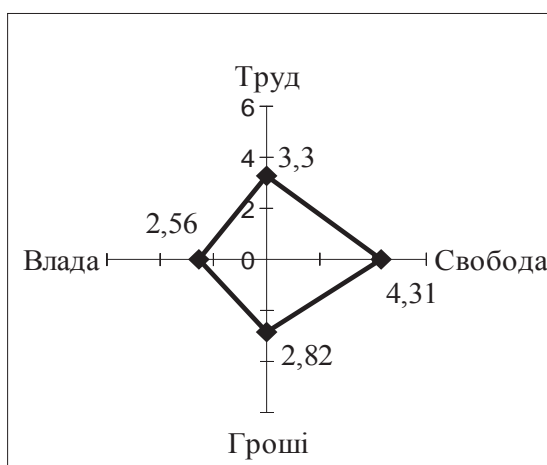

Рис. 2. Ступінь виразу соціально-психологічних установок молоді

Джерело: за результатами соціологічного дослідження, проведеного автором

самореалізація і само актуалізація) і пов'язана з гедоністичним стилем життя. Орієнтація на труд характеризує спрямованість особистості на активно-діяльне відношення до дійсності. Сутність даної ціннісної площини полягає в можливості вільного діяльного перетворення реальності, автономної і автентичної реалізації свого особистісного потенціалу.

В життєвому стилі молоді домінують орієнтації на альтруїзм і результат, труд і свободу. Образ життя поєднує в собі як гедоністичну і діяльно-активну ціннісну спрямованість, що відображає сучасні системи цінностей постіндустріального суспільства, так і традиційно-матеріалістичну ціннісну спрямованість, що відбиває найбільш актуальні потреби, дефіцит задоволення яких виражається в спрямованості життєдіяльності молоді на досягнення матеріальної і фінансової стабільності, але вони виступають як стереотипні, менш диференційовані в свідомості молоді життєві плани і перспективи.

Висновки і пропозиції. Отже, по-перше, стиль життя – це комплексні, більш-менш консистентні зразки поведінки і ціннісних установок, які проявляються в соціальній взаємодії, відображають ставлення індивіда до себе, інших людей і світу; по-друге, соціальні установки молоді виступають показниками життєвого стилю, відображаючи когнітивний компонент соціального Я особистості, сформований на основі ціннісно-нормативної системи соціальної групи і соціуму в загалі; третє, стиль життя сучасної молоді поєднує в собі як гедоністичну і діяльно-активну ціннісну спрямованість, що відображає сучасні системи цінностей постіндустріального суспільства, так і традиційно-матеріалістичну ціннісну спрямованість.

Перспективним напрямом подальших досліджень може виступати ціннісна наповненість стилю життя сучасної молоді і виділення їх типологічних особливостей.

Література:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество [пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева] / З. Бауман. – М.: Логос, 2002. – 325 с.
2. Бурдые П. Структура, габитус, практика / П. Бурдые // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. Том 1. – №2. – С. 44-59.
3. Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 146-156.
4. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 368 с.
5. Дікова-Фаворська О.М. Особливості стилю життя осіб з особливими потребами / О.М. Дікова-Фаворська // Український соціум: науковий журнал. – К., 2008. – № 4. – С. 13–17.
6. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс [перев. с англ.]. – СПб. : Питер, 1997. – 688 с.
7. Масленцева Н.Ю. Социологические основания концепции стиля жизни / Н.Ю. Масленцева // Вестник Челябинского государственного университета. Философия. Социология. Культурология. – Челябинск, 2010. – № 31 (212). – С. 147–150.
8. Панина Н.В. Избранные труды по социологии: Теория, методы и результаты социологического исследования образа жизни, психологического состояния и социального самочувствия населения: у 3 т. / Н.В. Панина; [сост. и ред. Е.И. Головаха]. – К.: Факт, 2008. – 312 с. – Т. 1.
9. Пилаєва Т.В. Стилi життя студентської молоді: типологія та детермінанти формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук: спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Т.В. Пилаєва; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2009. – 21 с.
10. Рощина Я.М. Социология потребления / Я.М. Рощина. – М.: Изд. дом «ГУ-ВШЭ», 2007. – 447 с.
11. Сафарян А.В. Понятие «стиль жизни» в социологии [Электронный ресурс] / А.В. Самарян // Электронный журнал «Знание. Понимание. Умение», 2008. – № 3. – Режим доступа: <http://zpu-journal.ru/e-zpu/2008/3/Safarian/>.
12. Семечкин Н.И. Социальная психология : Учебное пособие Ч. 2 / Н.И. Семечкин. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного университета, 2003. – 133 с.
13. Социальная установка [Электронный ресурс] // Summers G.F. Attitudes Measurement. – N.Y., 1971. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/psihologic/1724>.
14. Стилi життя: панорама змін / С.В. Панченко, О.С. Резнік, М.О. Шульга [та ін.]; За ред. М.О. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – 416 с.
15. Шихирев П.Н. Социальная установка / П.Н. Шихирев // Социальная психология: Хрестоматия : Учебное пособие для студентов вузов / сост. Е.П. Белинская, О.А. Тихомандрицкая. – М. : Аспект Пресс, 2003. – С. 364–376.
16. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: Диспозиционная концепция / В.А. Ядов, А.А. Семенов, В.С. Магун, Г.И. Саганенко и др. – 2-е расш. изд. – М.: ЦСПиМ, 2013. – 376 с.
17. Allport G.W. Attitudes / G.W. Allport // Readings in attitude theory and measurement. Martin Fishbein (ed.) – New York : John Wiley and Sons Inc, 1967. – P. 1-17.
18. Mueller H.P. Sozialstruktur und Lebensstile. Der neuere theoretische Diskurs ueber sozial Ungleichheit / Mueller H.P. – Frankfurt/Main.: Suhrkamp, 1997. – 435 s.